

I

ՀՀ ԳԱԱ 75-ԱՄՅԱ
ԵՎ ԱՐԱՄ ԽԱԶԱՏՐՅԱՆԻ
115-ԱՄՅԱ ՀՈՐԵԼՅԱՆՆԵՐԸ

ԱՐԱՄ ԽԱԶԱՏՐՅԱՆԸ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՆ

ԱՆՆԱ ԱՍՍՏՐՅԱՆ

Ճիշտ 40 տարի առաջ՝ 1978 թ. մայիսի 1-ին՝ հենց ՀԽՍՀ ԳԱ արվեստի ինստիտուտի հիմնադրման 20-ամյակի օրը, ողջ աշխարհը ցնցվեց հայ և սովետական երաժշտության դասական, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս (1973), ՄՍՀՄ - ժողովրդական արտիստ (1954), Լենինյան (1959) և ՄՍՀՄ Պետական մրցանակների (1940, 1943, 1946, 1949, 1968, 1971) դափնեկիր, ՀԽՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս (1963), արվեստագիտության դոկտոր (1965), աշխարհահռչակ կոմպոզիտոր, դիրիժոր, մանկավարժ, հասարակական գործիչ Արամ Խաչատրյանի (1903–1978) մահվան գույժից: Նույն օրը նեթ Առնո Բաբաջանյանը ստեղծում է “Էլեգիա” դաշնամուրային պիեսը, որը պիտի դառնար երաժիշտների ու երաժշտասերների ամենապիրված ստեղծագործություններից մեկը:

Այդ պահին Ա. Բաբաջանյանի հիշողության մեջ արթնանում է Ա. Խաչատրյանի հետ բազմաթիվ հանդիպումներից առավել նվիրականն ու տպավորիչը, որը տեղի էր ունեցել երգչուհի Թուշիկ Խաչատրյանի տանը: Այդ հիշարժան ու ճակատագրական օրը դուրուկահար Մարգար Մարգարյանը, ով դեռևս 1935-ին “Պեպո” ֆիլմում հանդես էր եկել դուրուկի նվագամասի կատարմամբ, կատարում է Սայաթ-Նովայի “Քանի վուր ջան իմ” երգի մեղեդին: Ա. Խաչատրյանն ունկնդրում է ինքնամոռաց: “Երբ երաժշտությունը մարեց, Արամ Բյյիչը հուզված բացականչեց՝ “Ինչպե՞ս է կարողացել մարդն այսպիսի երաժշտություն ստեղծել”¹:

Եվ իր “Էլեգիայում” Ա. Բաբաջանյանն օգտագործեց Սայաթ-Նովայի հենց “Քանի վուր ջան իմ” երգի մեղեդին, թեև հայտնի է, որ Ա. Խաչատրյանը շատ բարձր էր գնահատում Սայաթ-Նովայի արվեստն ու չէր դադարում հիանալ դրանով: “Էլե-

¹ М. Тероганян. Арно Бабаджанян. М., 2001, с. 129.

գիան” հարգանքի տուրք է Ա. Խաչատրյանին, – խոստովանել է Ա. Բաբաջանյանը, – որտեղ ես ու Մայաթ-Նովան հանդես ենք գալիս միասին”²:

Իրերի տրամաբանությունը հուշում էր, որ հետագայում նա հայ կոմպոզիտորները կստեղծեն Ա. Խաչատրյանի հիշատակին նվիրված ստեղծագործություններ, իսկ տարիներ անց՝ 1984-ին, Հայաստանի կոմպոզիտորների միությունը կհիմնի Արամ Խաչատրյանի անվան մրցանակ, որը պիտի շնորհվեր երկու տարին մեկ լավագույն ստեղծագործության համար³: 1988-ին այդ մրցանակը շնորհվեց Էդվարդ Միրզոյանին՝ Ա. Խաչատրյանի հիշատակին նվիրված “Պոեմ-էպիտաֆիայի” համար:

Հայկական առաջին սիմֆոնիայի, գործիքային կոնցերտի, բալետի, կինոերաժշտության հեղինակ Ա. Խաչատրյանի երաժշտությունը նոր էջ բացեց համաշխարհային երաժշտության պատմության մեջ: Ստեղծագործաբար ընդհանրացնելով մի կողմից իր նախորդների՝ ականավոր հայ կոմպոզիտորներ, հայ երաժշտության դասականներ Տ. Չուխաճյանի, Կոմիտասի և Ալ. Մպենդիարյանի, մյուս կողմից՝ ռուս ու արևմտաեվրոպական կոմպոզիտորների գեղարվեստական փորձը, նա հայ կոմպոզիտորական դպրոցը բարձրացրեց որակապես նոր մակարդակի՝ այն դարձնելով համաշխարհային մշակույթի անբաժանելի մասը:

Իր տաղանդի ուժով և մեծ ստեղծագործողին հասուն կ վարպետությամբ իրականացնելով արևելյան ու արևմտաեվրոպական երաժշտական ավանդույթների օրգանական սինթեզը, ինչի անհրաժեշտությունը դեռևս XIX դ. երկրորդ կեսին գիտակցել էր Տ. Չուխաճյանն ու որոշակի քայլեր արել այդ ուղղությամբ, Ա. Խաչատրյանը նորովի բացահայտեց արևելյան ժողովրդական երաժշտության հարստագույն հնարավորությունները: Նրա հայտնագործություններն անմիջական ազդեցություն ունեցան արևելյան երաժշտության ու, հատկապես, Անդրկովկասի և Միջին Ասիայի հանրապետությունների կոմպոզիտորական դպրոցների զարգացման վրա: “Մա արևելյան ժողովուրդների երաժշտական մշակույթի զարգացման մեջ նոր փուլ էր, – նկատում է ՄՍՀՄ ժողովրդական արտիստ, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս, ՄՍՀՄ կոմպոզիտորների միության վարչության նախագահ Տիխոն Խրեննիկովը, – Խաչատրյանի վառ տաղանդավոր պարտիտուրները ... ապացուցեցին Արևելքի երկրների ժողովրդական երաժշտության գեղարվեստական կիրառման միանգամայն նոր մոտեցման հնարավորությունը”⁴:

² С. Ама т у н и. Арно Бабаджанян. Инструментальное творчество. Исследование. Ереван, 1985, с. 99.

³ Արամ Խաչատրյանի անվան մրցանակի առաջին դափնեկիրը դարձավ Էդգար Հովհաննիսյանը: 1986-ին մրցանակը շնորհվել է Ալեքսանդր Հարությունյանին՝ Ֆլեյտայի և լարային նվագախմբի կոնցերտի համար:

⁴ А. Х а ч а т у р я н. Собрание сочинений в двадцати четырех томах, т. 1. М., 1984, с. 8.

Ա. Խաչատրյանը համարձակ նորարար էր: Լայնորեն օգտագործելով գեղջկական ու քաղաքային ֆուկլորի նմուշները, աշուղական արվեստն ու մուղամաթի ավանդույթները՝ կոմպոզիտորը վարպետորեն բացահայտեց արևելյան մոնոդիկ թեմատիզմի հնարավորությունները, համադրեց սոնատային-սիմֆոնիկ մտածողության մասշտաբներն ու երաժշտական նյութի ազատ-իմպրովիզացիոն շարադրանքը:

Կոմպոզիտորի երաժշտական ուրույն ոճն առանձնանում է վառ ու գունեղ նվագախմբային ներկայանակով, օրիգինալ ու թարմ հարմոնիկ լեզվով: Նրա երաժշտությունը ճանաչվում է առաջին իսկ մի քանի տակտերից: Համաշխարհային երաժշտական պրակտիկայում շատ չեն այն կոմպոզիտորները, որոնք ոչ միայն ունեն սեփական երաժշտական լեզու, այլև ողջ երաժշտության միջով անցնող և միայն իրենց բնորոշ լայթակորդ՝ խոսքը՝ «խաչատրյանական օկտակորդ» անվանված ակորդի մասին է:

Նկատենք, որ բարձր գնահատելով Ա. Խաչատրյանի ստեղծագործության դերն ու նշանակությունը համաշխարհային երաժշտության համայնապատկերում՝ Դ. Շոստակովիչը խոստովանել է. «Եթե չլիներ Խաչատրյանի երաժշտությունը, ես, երևի թե, այլ կերպ կգրեի»⁵:

Ա. Խաչատրյանի մահից օրեր անց լույս է տեսնում «Սովետական արվեստ» հանդեսի 1978 թ. 7-րդ համարը, որի առաջին ութ էջերը նվիրված էին մեծ կոմպոզիտորի հիշատակին: Մոսկվայի Պ. Ի. Չայկովսկու անվան կոնսերվատորիայի ասպիրանտուրայում Ա. Խաչատրյանի դասարանում ուսանած Էդ. Հովհաննիսյանի «Նրա երաժշտության արևով...» հիշատակի խոսքին և «Սովետական արվեստի» խմբագրականին հաջորդում են երաժշտագետների՝ ՀԽՍՀ ԳԱ արվեստի ինստիտուտի դիրեկտորի տեղակալ, Երաժշտության բաժնի վարիչ Գևորգ Գյոդակյանի «Նոր աշխարհի շեփոքահարը» և Երաժշտության բաժնի գիտաշխատող Մարգարիտա Ռուխկյանի «Հանճարի խորհուրդը» հոդվածները:

Պատահական չէր այդ հոդվածների հեղինակների ընտրությունը: Բանն այն է, որ ՀԽՍՀ գիտությունների ակադեմիան ու նրա Արվեստի ինստիտուտը, դեռևս - Խաչատրյանի կյանքի օրոք ոչ միայն մեծ կոմպոզիտորի լավ բարեկամներն էին, այլև այստեղ նրա ստեղծագործության ուսումնասիրությամբ զբաղվել են հենց նշված երաժշտագետները, և նկատելի է վերջիններիս վաստակը խաչատրյանագիտության գործում: Իսկ Լենինգրադում նույն՝ 1978 թվականին, լույս է տեսնում Գեորգի Տիգրանովի «Арам Ильич Хачатурян. Очерк жизни и творчества» աշխատությունը:

Ու թեև Ա. Խաչատրյանը՝ Հայոց գիտության կաճառի 75-ամյա պատմության ըն-

⁵ Նույն տեղում:

թացքում միակ երաժիշտ ակադեմիկոսն է, սակայն մինչ օրս հայ երաժշտագիտության մեջ առանձին ուսումնասիրության առարկա չի դարձել ՀԽՍՀ ԳԱ-ի հետ աշխարհահռչակ կոմպոզիտորի համագործակցության հարցը:

Ուստի սույն հոդվածում փորձ է արվում լրացնել խաչատրյանագիտության մեջ տեղ գտած այդ բացը, քննության առնել ու իմաստավորել Ա. Խաչատրյանի և ՀԽՍՀ գիտությունների ակադեմիայի, ի մասնավորի՝ ՀԽՍՀ ԳԱ արվեստի ինստիտուտի գիտաստեղծագործական փոխառնչությունները: Իսկ մարդկային ու գիտական համագործակցությունը հայ մեծ կոմպոզիտորի և Հայոց գիտության կաճառի միջև սկիզբ էր առել 1960-ականներին: Ուստի մի պահ տեղափոխվենք 1963 թվական լսելու Արվեստի ինստիտուտի առաջին տնօրեն Ռուբեն Զարյանին: «1963 թվականն էր: Հայկական ակադեմիայի պրեզիդենտը՝ Վիկտոր Համբարձումյանը, ծրագրել էր ակադեմիկոսության մի տեղ բացել արվեստաբանության բնագավառի համար: Կամենում էր իմանալ, թե մեր ինստիտուտը ու՞մ թեկնածությունը կառաջարկի: Ես երկու թեկնածություն առաջարկեցի՝ Արամ Խաչատրյան և Վահրամ Փափազյան: Նա հակվեց դեպի Արամ Խաչատրյանը: Հետո ես այնպես հասկացա, որ մինչև ինձ հանդիպելը նրա մտքով անցել է Արամ Խաչատրյանը, ինձ հարցնելով, պարզապես կամեցել է իմանալ, թե ինչ կարծիքի կլինի արվեստը հետազոտող գիտնականների միջավայրը»⁶:

Ակադեմիայում շուտով տեղի են ունենում ընտրություններ, և Ա. Խաչատրյանն ընտրվում է ակադեմիկոս: «Ու ես հաջորդ օրն իսկ շտապեցի մի հեռագրով հայտնել ընտրությունների արդյունքը իրեն՝ Արամ Խաչատրյանին և սրտագին շնորհավորանքներ հղել նրան: Հեռագիրս տեղ էր հասել այն պահին, երբ նա մեկնելիս է եղել արտասահման, թե ու՞ր, հիմա չեմ հիշում: Օդանավակայանից ուղարկեց մի շնորհակալական հեռագիր: Ի՞նչ եղավ այդ հեռագիրը՝ չգիտեմ: Վերջերս աչքի անցկացրեցի նրանից ստացված նամակներն ու հեռագրերը, կարծես բոլորը կա, բացի այդ մեկից: Ցավում եմ, որ կորել է այդ փաստաթուղթը (գուցե մի օր գտնվի), բայց միտս է մնացել, թե ինչպիսի հրճվանքով էր իր ընտրվելու լուրն առել և անսահման շնորհակալ էր ինստիտուտից, որ գլուխ բերինք այդ գործը: Նա իր գինը շատ լավ գիտեր, բայց կարծում էր, որ եթե չլիներ ինստիտուտը, ինքը ակադեմիկոս չէր դառնա: Հեռագրում չկար մի այնպիսի տող, թե այդ ընտրությունն իր արժանիքների չափազանցված գնահատությունն է: Չկար համեստության խաղ: Կար երեխայի ուրախություն: Եվ դա այն դեպքում, երբ նրա ամբողջ կյանքը հաջողությունների անվերջանալի շարան էր...»⁷:

ՀԿԿ Կենտկոմի և Մինիստրների սովետի 1963 թ. հունիսի 12-ի -22/278 որոշման

⁶ Ռ. Զարյան. Հուշապատում, Երևան, 1981, էջ 291:

⁷ Նույն տեղում, էջ 292:

համաձայն, ՀՍՍՀ ԳԱ պրեզիդենտ Վ. Համբարձումյանի ու ՀԽՍՀ կուլտուրայի մինիստր Հր. Մարգարյանի գրավոր կարգադրության հիման վրա՝ Արվեստի ինստիտուտը նույն թվականի հուլիսի 1-ից դուրս է բերվում Հայկական ՍՍՀ ԳԱ կազմից և հանձնվում ՀՍՍՀ կուլտուրայի մինիստրությանը՝ այդ կարգավիճակում մնալով մինչև 1966 թ. ապրիլը: Որոշման նպատակն էր՝ գիտությունն ավելի մոտեցնել արտադրությանը: Այն առաջ է բերում Ինստիտուտի աշխատակիցների և ղեկավարության անհամաձայնությունը: Ա. Խաչատրյանը ևս վրդովվում է. «Միայլ որոշում է, թյուրիմացություն է երևի: Պետք է դիմել, բողոքել: Ես պատրաստ եմ իմ ուժերը միացնել ձեր ուժերին: Հենց որ պետք եղավ ասեք»⁸:

Արվեստի ինստիտուտի աշխատակից Գ. Տիգրանովը շտապ պատրաստում է մի գրություն, որը ներկայացվելու էր Ա. Խաչատրյանին, և դրա հիման վրա նա կազմելու էր հանրապետության ղեկավարներին ուղղված նամակ կամ էլ պարզապես այդ շարադրանքի տակ դնելու էր իր անունն ու առաքելու էր նրանց հասցեով: «Քննության առանք ամեն տեսակետից, – գրում է Ռ. Զարյանը, – ծանր ու թեթև արեցինք, և Տիգրանովն ու Մաթևոս Մուրադյանը մեկնեցին Մոսկվա: Կոմպոզիտորին հանդիպել էին կոնսերվատորիայում և նամակը տվել իրեն: 1966-ին վերանայվեց որոշումը, մեր ինստիտուտը վերադարձավ գիտությունների ակադեմիա: Այդպես էլ չիմացանք, թե ինչ դեր խաղաց Ա. Խաչատրյանի միջամտությունը, քանի որ նույնը կատարվեց Բաքվում և Թբիլիսիում, բայց լավ միտս է, որ նա էլ մեզ նման այն համոզման էր, թե հայ արվեստի պատմության հարցերի հետազոտությունը չի կարելի անջատել գիտությունների ակադեմիայում մշակվող հայագիտության մյուս ճյուղերից»⁹:

Ա. Խաչատրյանը խորապես համոզված էր, որ ինքը, որպես Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի իսկական անդամ, պարտավոր է գիտական հասարակայնության առջև հանդես գալ ինքնահաշվետվությամբ: 1971-ի վերջերին որոշում է սկզբում ինքը հանդես կգա երաժշտական որևէ հարցի շուրջ համառոտ ելույթով, այնուհետև սինֆոնիկ նվագախումբն իր իսկ ղեկավարությամբ կկատարի սեփական ստեղծագործություններից մի քանիսը: Ակադեմիայի ղեկավարությունը, բնականաբար, ողջունում է կոմպոզիտորի նախաձեռնությունը, և որոշվում է Ակադեմիայի տարեկան ժողովի ժամանակ՝ 1972 թ. մարտի 24-ին, կազմակերպել ակադեմիկոս-կոմպոզիտորի ինքնահաշվետվությունը: Կազմակերպական հարցերի լուծումն իր վրա է վերցնում Արվեստի ինստիտուտը: «Հետաքրքրությունը շատ մեծ էր: Դահլիճում ասեղ գցելու տեղ չկար: Կոմպոզիտորը շոյված էր, և նկատեմ, որ բավական հուզված, առաջին անգամ իր կյանքում հանդես էր գալու գիտական հա-

⁸ Նույն տեղում, էջ 293–294:

⁹ Նույն տեղում:

սարակայնության առաջ:

Մինչև հանդեսը կսկսվեր՝ տեղի ունեցավ հարցազրույց հեռուստատեսության համար: Զրույցը վարում էր երաժշտագետ Մարգարիտ Հարությունյանը: Հեռուստատեսությունից եկել էր ռեժիսոր Մարտին Ավետիսյանը: Կոմպոզիտորը դիմեց նրան.

– Այսպիսի հանդես՝ գեղարվեստական է և ակադեմիական, առաջին և վերջին անգամն է իմ կյանքում: Նկարահանեք ոչ միայն ինձ, ոչ միայն բեմը, նվագախումբը, մենակատարներին: Եվ ոչ էլ դահլիճը ընդհանրապես, այլ առանձին ակադեմիկոսներին, մանավանդ հռչակվածներին, մորուքավորներին, հատկապես, նրանց, որ տպավորիչ դեմք ունեն: Մի խոսքով այնպես, որ քսան տարի հետո, երբ ես չեմ լինի, մարդիկ տեսնեն և տպավորություն ստանան:

Ռեժիսորն ասաց.

– Ինչպես որ ուզում եք, հարգելի Արամ Իլլիչ, կարվի այնպես, որ քսան տարի հետո նայեք դուք ու հաճույքով հիշեք այս օրը:

Կոմպոզիտորը զգացվեց:

– Շնորհակալ եմ:

Եվ համբուրեց ռեժիսորին¹⁰:

Բացման խոսքով հանդես է գալիս Ակադեմիայի փոխնախագահ, ականավոր գիտնական Սերգեյ Մերգելյանը: Նա իրավացիորեն նկատում է, որ երջանիկ է Ա. Խաչատրյանը, որովհետև բոլորը նրան ճանաչում են որպես մեծ արվեստագետի:

Ապա Ա. Խաչատրյանը հուզմունքով պատմում է իր ստեղծագործական ուղու մասին, ինչպես է Թիֆլիսից Մոսկվա գնացել, ընդգծում, թե իր ստեղծագործական ճակատագրում ինչ դեր է խաղացել Ալ. Սպենդիարյանը, կարևորում ժողովրդական երգի անգնահատելի արժեքը, կիսվում իր մանկավարժական փորձով, “այդ դժվար հատկության, որ պետք է ունենա ուսուցիչը՝ и терпение и терпимость, և՛ համբերություն և՛ հանդուրժողականություն”¹¹:

Այնուհետև կոմպոզիտորի ղեկավարությամբ նվագախումբը կատարում է Սպարտակի և Ֆրիզիայի Adagio-ն “Սպարտակ” բալետից, երկու հատված “Գայանեից”, դաշնամուրային կոնցերտն ու թավջութակի կոնցերտը՝ Նիկոլայ Պետրովի և Կարինե Գեորգիանի մենակատարմամբ: “Անվերջանալի կանչեր ու ծափեր էին: Արվեստի տոնախմբություն էր դա, հորեյանական հանդես”¹²: Կոմպոզիտորը նվագախմբի բոլոր արտիստներին հրավիրում է ճաշկերույթի, հյուրասիրում և գովեստի համապատասխան խոսքեր գտնում նրանց համար:

“Հաջորդ օրը հանդիպեցինք և ասաց, թե ինքը չէր սպասում այդպիսի խանդա-

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 299:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 300:

¹² Նույն տեղում:

վառ ընդունելություն, մանավանդ, ինչպես իրեն ասել էին, դահլիճը լի էր ֆիզիկոսներով և մաթեմատիկոսներով:

- Արվեստի իսկական սիրահարները նրանք են, – նկատեցի ես:
- Երևի, երևի:

Համաձայնեց նա, բայց ես հասկացա, որ նրա միտքը երեկ տեղի ունեցածի հետ էր...¹³, – իր հուշերում գրում է Ռ. Չարյանը:

1972 թ. ՀԽՍՀ ԳԱ արվեստի ինստիտուտը հրատարակում է “Арам Хачатурян” վերնագրով հոդվածների ժողովածու, որը կազմել էր Գևորգ Գյոդակյանը, խմբագիրներն էին Գ. Գյոդակյանն ու Ռաֆայել Ստեփանյանը¹⁴: “Իրեն նվիրված ժողովածուն լույս տեսավ այն օրը, երբ նա Մոսկվա էր մեկնելու: Գրքի առաջին օրինակը տարանք հյուրանոց:

- Այս բոլորը իմ մասին է:

Ասում էր նա կամացուկ, ու ես այդպես էլ չհասկացա՝ մե՞զ էր ասում, թե՞ ինքն իր հետ էր խոսում:

– Ներող եղեք, որ այս օրինակը պետք է տանեմ հետս: Կարծում եմ, որ գրքից չբաժանվելու ցանկությունս հարգելի կհամարեք: Եվ, բացի այդ գիրքը մի հատ է, դուք երեքն եք, որի ղ նվիրեմ:

Մենք նրան հանգստացրինք, ասելով, թե գիրքը բերված է հատկապես իր համար:

Բերեց կոնյակ, բաժակ բարձրացրինք և մեր ուրախությունը հայտնեցինք, որ գիրքը լույս է տեսել:

- Ձեզ եմ պարտական այս գրքի համար:

Նա աչքի առաջ ուներ երեքիս՝ երաժշտագետ Գևորգ Գյոդակյանին, հրատարակչության դիրեկտոր Մոս Գևորգյանին և ինձ:

Ես ասացի, թե մեզանում ընդունված սովորության համաձայն, առաջին օրինակը գինով կամ կոնյակով թրջվում է և պահվում արխիվում:

– Գեղեցիկ սովորություն է, ոչինչ չունեմ, բայց ի սեր աստծո այս անգամ հրաժարվեք այդ հեթանոսությունից: Այդ օրինակը տանելու եմ Մոսկվա և ցույց եմ տալու ընկերներին:

- Մի-մի լուսանկար նվիրեց մեզ՝ սրտագին ընծայագրերով¹⁵:

Նկատենք, որ ժողովածուի ստեղծման ուղղությամբ աշխատանքները սկսվել էին տարիներ առաջ: “Ես Արամ Բյյիչին հայտնեցի, որ ինստիտուտը որոշել է իրեն նվիրված հոդվածների ժողովածու հրատարակել: Ինչպես պետք էր սպասել, ուրախացավ: Ենթադրվում էր, որ լինելու է հետազոտական մի ժողովածու: Խելք-խելքի

¹³ Նույն տեղում:

¹⁴ *Տե՛ս* Կաչատրյան Արամ (Սոստ. Գ. Գեոդակյան, ռեդ. Գ. Գեոդակյան, Ք. Տեփանյան). Երևան, 1972.

¹⁵ Ռ. Չարյան. նշվ. աշխ., էջ 301–302:

տալուց հետո, մեր երաժշտագետները շեղվեցին նախնական ծրագրից և որոշվեց դիմել, օրինակ, կինոարվեստի մի քանի դեմքերի, ինչպես նաև կատարող երաժիշտների և խնդրել, որ արտահայտվեն Խաչատրյանի մասին: Այսինքն՝ ունենալ ասույթների բաժին: Այս առաջարկները պատկանում էին ժողովածու կազմող Գևորգ Գյոդակյանին, որն այն կարծիքի էր, թե պետք է խնդրել իրեն՝ Արամ Խաչատրյանին, որ ինքն էլ մի երկու խոսք գրի:

Իրեն՝ Արամ Խաչատրյանին, այդ հարցերի շուրջ խորհրդակցելու նպատակով ուղարկեցի ժողովածուի ծրագիրը¹⁶:

1966 թ. օգոստոսին Ռ. Ջարյանին հասցեագրված նամակում Ա. Խաչատրյանը գրում է. «Թանկագին Ռուբեն Վարսուվիչ

Ներեցեք՝ ուշ եմ պատասխանում:

Շատ ուրախ եմ, որ Դուք ժողովածուին մասնակցելու եք ներգրավում Միխայիլ Իլյիչ Ռոմին, Սերգեյ Օսիպովիչ Յուսկևիչին, Յուրի Ալեքսանդրովիչ Ջավադսկուն, Մարտիրոս Սերգենիչ Մարյանին: Բայց ես ուզում եմ մի քանի անուն ևս ավելացնել:

Բալետից կուզեի ներգրավել Գալինա Սերգեննա Ուլանովային, բալետմայստերներից Գրիգորովիչին և Յակոբսոնին, կուզեի նաև Սերգեյ Միխայլովին: Մոսկվայում հրատարակված երկհատորյակում, որը կարծեմ «Բարեկամություն» է կոչվում (այդ ժողովածուի կազմողը, կարծեմ, Աշոտ Արզումանյանն է), կա Ֆադեևի նամակն ուղղված ինձ: Այդ նամակը ևս պետք է տպագրել:

Ճիշտ կլիներ դիմել մի քանի անձանց՝ Ուկրաինայի, Վրաստանի, Ադրբեջանի ներկայացուցիչներին:

Պետք է որ կարծիքներ հայտնեն նաև ոչ մասնագետ-երաժիշտները: Օրինակ՝ գրող Վերա Կետլինսկայան (Լենինգրադ): Ես կառաջարկեի, որ կոմպոզիտորի մասին իրենց կարծիքն արտահայտեին երկու-երեք բանվոր և գյուղի աշխատավոր: Ես նամակագրության մեջ եմ տարբեր մարդկանց հետ»: Ապա՝ շարունակում է. «Ինձ թվում է, եթե գիտական լուրջ հոդվածների կողքին կարճ կարծիքներ լինեն, դա ոչ թե կաղքատացնի, այլ կհարստացնի ժողովածուն: Հետազոտության նոր ձև կլինի:

Թող իմ խնդիրքը Ձեզ անհեթեթ չթվա: Եթե ես սխալվում եմ, հրաժարվեք այդ առաջարկությունից: Այդ պարզ մարդկանց առաջ կարելի է մի քանի հարց դնել ու խնդրել, որ պատասխանեն:

Ես իմ հերթին համաձայն եմ ինչ-որ բան ասել, բայց պիտի մտածել, թե դա ինչպես անել: Չէ որ գրքույկն իմ մասին է, ինչպես ս պիտի ինքս հանդես գամ այն-

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 300–301:

տեղ¹⁷:

Եվ ահա Երևանի ու Մոսկվայի երաժշտագետների համագործակցության արդյունքում ծնվում է ժողովածուն, որի առաջին բաժնում ներկայացված են կոմպոզիտորի «Как я понимаю народность в музыке»... «Волнующие проблемы» հոդվածներն ու ասույթներ, որոնցում արտացոլվում են երաժշտական արվեստի, արդի աշխարհում արվեստագետի տեղի ու դերի վերաբերյալ նրա հայացքները¹⁸: Երկրորդ բաժնում տեղ են գտել Ա. Խաչատրյանի մասին ժամանակակիցների, մասնավորապես՝ սովետական երաժշտագիտության հիմնադիրներից մեկի, երաժշտագետ և կոմպոզիտոր, ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ, ՍՍՀՄ ԳԱ ակադեմիկոս, ՍՍՀՄ պետական մրցանակի կրկնակի դափնեկիր Բորիս Ասաֆնի, կոմպոզիտոր, ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս, ՍՍՀՄ պետական մրցանակի վեցակի դափնեկիր, Լենինյան մրցանակի դափնեկիր, արվեստագիտության դոկտոր Դմիտրի Շոստակովիչի, ջութակահար, ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ, Լենինյան և Ստալինյան մրցանակների դափնեկիր, Ա. Խաչատրյանի Ջութակի կոնցերտի առաջին կատարող (ի դեպ, հենց նրան է նվիրված Կոնցերտը) Դավիդ Օյստրախի, դաշնակահար, ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ, Ստալինյան մրցանակի դափնեկիր, Ա. Խաչատրյանի Դաշնամուրային կոնցերտի առաջին կատարող (նրան է նվիրված Կոնցերտը) Լև Օբորինի, բրազիլացի կոմպոզիտոր, դիրիժոր և երաժշտական-հասարակական գործիչ Վլադիմիր Մանտորուի¹⁹, ամերիկացի կոմպոզիտոր, երգիչ և դիրիժոր Սամյուել Բարբերի, բուլղար կոմպոզիտոր, դաշնակահար, դիրիժոր և երաժշտական մանկավարժ Պանչո Վլադիգերովի, ռումին դիրիժոր, Ռումինիայի ժողովրդական արտիստ, Ռումինիայի պետական մրցանակի կրկնակի դափնեկիր Ջորջե Ջորջեսկուի, երաժշտագետ, արվեստագիտության դոկտոր Վալենտինա Կոնենի, ինչպես նաև Ավետիք Իսահակյանի, Մարտիրոս Սարյանի, Գեորգի Տիգրանովի, Էդվարդ Միրզոյանի, Էդգար Հովհաննիսյանի և այլոց կարծիքները:

Ժողովածուի երրորդ բաժնում ներառված են Ա. Խաչատրյանի ստեղծագործության վերաբերյալ Բորիս Յարուստովսկու, Գայանե Չերոտարյանի, Դևիլ Հարությունովի, Ռեաֆայել Ստեփանյանի, Էռա Կարազոյլյանի, Իրինա Տիգրանովայի և Գրիգորի Շեներսոնի գիտական արժեքավոր ուսումնասիրությունները:

1974 թ. Արվեստի ինստիտուտը որոշում է գիտական նստաշրջան նվիրել Ա. Խաչատրյանի ստեղծագործության քննությանը: «Հայտնեցի նրան այդ մասին: Պա-

¹⁷ Ա. Խաչատրյան. Նամականի, Երևան, 2017, էջ 261–262:

¹⁸ Стé и Г. Геодакян. От составителя – Хачатурян Арам, с. 6.

¹⁹ Ի դեպ, իր կենդանության օրոք Ա. Խաչատրյանը Բրազիլիայում ամենահայտնի և սիրված սովետական կոմպոզիտորն էր:

տասխանը՝ խանդավառ մի նամակ²⁰, – գրում է Ռ. Չարյանը:

Ա. Խաչատրյանի՝ Ռ. Չարյանին 1974 թ. ապրիլի 19-ին հասցեագրված նամակում կարդում ենք՝ «Թանկագին Ռուբեն Վարոստվիչ

Շատ շնորհակալ եմ Ձեր նամակի, իմ ստեղծագործությանը նվիրված Ձեր ինստիտուտում գիտական նստաշրջան գումարելու Ձեր նախաձեռնության համար: Իհարկե, ես ողջունում եմ և ըստ ամենայնի կնպաստեմ այդ միջոցառմանը:

Նստաշրջանի անցկացումը նախատեսել էք հոկտեմբերին՝ դա ճիշտ է: Բայց: Իմ արտասահմանյան գործերը դեռևս ստույգ լուծված չեն: Ես կկողմնորոշվեմ նստաշրջանի Ձեր նախատեսած ժամկետներով:

Ես կարծում եմ, որ այդ նստաշրջանի կազմակերպման Ձեր նախաձեռնությունը օգտակար է ոչ միայն ինձ, այլև մեր ամբողջ սովետահայ երաժշտությանը: Այստեղ կարող են պարզորոշվել մեր ժամանակակից սովետահայ երաժշտության սկզբունքներն ու զարգացման ուղիները:

Նշված թեմաների վերաբերյալ լուրջ առարկություններ չունեմ, թեև Գ. Մ. Շնեկերսոնը կարող էր պատմել իր երաժշտության մասին արտասահմանում: Կամ ինչու՞ միայն «Սպարտակը» և նրա բեմական կյանքը, հապա «Գայանե՞ն»: 21 տարի «Գայանեն» գնացել է Լենինգրադում Կիրովի անվան թատրոնի բեմում: Ինձ թվում է, իմ վեց կոնցերտների կյանքը մի քանի տասնամյակ շարունակ նույնպես արժանի թեմա է քննարկման համար: Ինձ նաև թվում է, որ ավելի շատ անուններ պիտի լինեն Մոսկվայից, Լենինգրադից, Կիևից, Մինսկից, Մերձբալթիկայից, Միջին Ասիայից և հատկապես Բաքվից և Թբիլիսիից, թեկուզև երկուսական մարդ: Մեզ համար շատ կարևոր է, որ մեր երաժշտության մասին ավելի շատ խոսեն ոչ հայերը, այսինքն՝ ռուսները, վրացիները, ադրբեջանցիները՝ առաջին հերթին:

Ստաժեք իմ արտահայտած մտքերի շուրջ: Դրանք պարտադիր չեն: Բայց եթե նոր որևէ բան մտածեք, գրեք:

Ամենայն բարիք եմ ցանկանում:

Մշտապես Ձեզ հարգող՝ Արամ Խաչատրյան²¹:

Նստաշրջանի ծրագիրը ճշտելիս հաշվի են առնվում կոմպոզիտորի ցանկությունները. «Թող իր սրտովը լինի»²², – այսպես էին մտածում ինստիտուտում:

Մոտենում են գիտական նստաշրջանի օրերը՝ ժամանում են զեկուցողները՝ երկրի տարբեր ծայրերից: Ժամանում է նաև Ա. Խաչատրյանը: «Նախօրյակին հանդիպեցինք: Աչքիս հուզված էր երևում: Հետաքրքրվում էր, թե ամեն ինչ արված է: Ես հանգստացրի նրան»²³, – վերհիշում է Ռ. Չարյանը:

²⁰ Ռ. Չարյան. նշվ. աշխ., էջ 302:

²¹ Ա. Խաչատրյան. Նամականի, էջ 350–351:

²² Ռ. Չարյան. նշվ. աշխ., էջ 303:

²³ Նույն տեղում:

Եվ ահա 1974 թ. հոկտեմբերի 22-ին ՀՍՍՀ ԳԱ նիստերի դահլիճում տեղի է ունենում ՀՍՍՀ ԳԱ հասարակական գիտությունների բաժանմունքի, ՀՍՍՀ ԳԱ արվեստի ինստիտուտի և Հայաստանի կոմպոզիտորների միության կազմակերպած միացյալ գիտական նստաշրջանը՝ նվիրված ՄՍՀՄ ժողովրդական արտիստ, Լենինյան և ՄՍՀՄ Պետական մրցանակների դափնեկիր, ՀՍՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս, պրոֆեսոր Ա. Խաչատրյանի ստեղծագործությանն ու գործունեությանը:

“Ըստ մեր նախնական ծրագրի՝ նստաշրջանը բացելու էր Վիկտոր Համբարձումյանը: Մեր պրեզիդենտը սիրում էր կոմպոզիտորին: Դա միայն տաղանդի գնահատություն չէր, այլ նաև անձնական վերաբերմունք:

Ամեն անգամ, երբ առիթ էր ներկայանում նրա մասին խոսք ասելու, սիրով համաձայնում էր: Այս անգամ էլ չմերժեց: Չմերժեց, բայց չեկավ: Երկու ժամ էր մնացել առաջին նիստի սկսվելուն, Բյուրականից լուր եկավ, թե պրեզիդենտը հիվանդացել է և չի կարող գալ: Արամ Խաչատրյանի տրամադրությունն ընկավ: Նա հասկանում էր, որ պրեզիդենտի մասնակցությունը մի առանձին փայլ էր տալու նստաշրջանին: Պրեզիդենտին փոխարինեց նախագահության գլխավոր գիտական քարտուղար Սևադա Բակունցը”²⁴:

Նստաշրջանի աշխատանքներին մասնակցում են համամիութենական երաժշտագիտական մտքի առաջատար ուժերը: Գիտական բարձր մակարդակով անցած նստաշրջանի առավոտյան և երեկոյան նիստերում հանդես են գալիս արվեստագիտության թեկնածու Գ. Գյոդակյանը՝ “Ա. Խաչատրյանը՝ սովետահայ կոմպոզիտորական դպրոցի հիմնադիր”, արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Տամարա Վիզգոն (Տաշքենդ)՝ “Ա. Խաչատրյանի ստեղծագործական որոշ սկզբունքները և նրանց մարմնավորումը Մովսեսյան Ուզբեկստանի կոմպոզիտորների պրակտիկայում”, արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Գեորգի Տիգրանովը՝ “Ա. Խաչատրյանի բալետների գեղագիտական սկզբունքները”, արվեստագիտության թեկնածու Ն. Ալինան (Բաքու)՝ “Ա. Խաչատրյանը և ադրբեջանական երաժշտությունը”, արվեստագիտության թեկնածու Մարգարիտ Տեր-Սիմոնյանը՝ “Ա. Խաչատրյանը երաժշտության մասին”, արվեստագիտության թեկնածու, Վրաստանի կոմպոզիտորների միության վարչության առաջին քարտուղար Գիվի Օրջոնիկիձեն՝ “Ա. Խաչատրյանի երաժշտական ոճի մի քանի հարցերի մասին”, Ա. Խաչատրյանի մասին Մոսկվայում հրատարակված գրքի (1956) հեղինակ, ՌՍՖՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, երաժշտագետ Իվան Մարտինովը (Մոսկվա)՝ “Ա. Խաչատրյանը և համաշխարհային երաժշտությունը”, Լենինականում ծնված՝ սովետական խոշոր երաժշտագետ և երաժշտական սոցիոլոգ, արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Առնոլդ Մոխորը (Լենինգրադ)՝ “Ազգային և միջազգային փոխհարա-

²⁴ Նույն տեղում:

բերությունը Ա. Խաչատրյանի ստեղծագործության մեջ”, արվեստագիտության թեկնածու Տատյանա Կուրիշևան (Ռիգա)՝ “Ա. Խաչատրյանը և նրա երաժշտությունը Սովետական Լատվիայում”, Վրաստանի կոմպոզիտորների միության վարչության քարտուղար, Վրացական ՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, կոմպոզիտոր, Ա. Խաչատրյանի սան Լոդար Գաբունիան՝ “Ա. Խաչատրյան-մանկավարժի մասին”, երաժշտագետ Նամի Միկոյանը (Մոսկվա)՝ “Ա. Խաչատրյանի կինոերաժշտությունը”, փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու Նոննա Շախնազարովան (Մոսկվա)՝ “Հայաստանը Ա. Խաչատրյանի ստեղծագործություններում” և երաժշտագետ Ե. Կուրիլենկոն (Մոսկվա)՝ ““Մպարտակը” որպես բալետ-ողբերգության ժանր” գեկուցումներով:

Այսպիսով՝ “Զեկուցողները Ա. Խաչատրյանի ստեղծագործություններն ու գործունեությունը լուսաբանեցին ու արժեքավորեցին պատմական, գեղագիտական, սոցիոլոգիայի և տեսական երաժշտագիտության տեսանկյուններից, ինչպես նաև տարբեր առումներով՝ թե՛ որպես ազգային երաժշտության ու մշակույթի երևույթ և թե՛ որպես Անդրկովկասի, Արևելքի սովետական և համամարդկային երաժշտական մշակույթի երևույթ:

Թեմայի բազմազանությունը և խորությունը գեկուցողներին առիթ ընձեռեց առաջադրել նոր մտքեր ու մտտեցման սկզբունքներ՝ ձևի ու բովանդակության, ազգայինի ու միջազգայինի, ավանդականի ու արդիականի, ոճի առանձնահատկությունների ու վարպետության մակարդակի հարցերի վերաբերյալ²⁵:

Վերջում ելույթ է ունենում ինքը՝ Ա. Խաչատրյանը. “Չեմ ներում ինձ, ոչ էլ ընկերներիս, որ տեխնիկայի ներկա դարում գրի չառանք կոմպոզիտորի խոսքը մագնիտոֆոնային ժապավենի վրա: Հիշում եմ, նա խոսեց ժողովրդի հանդեպ արվեստագետի վսեմ պարտքի մասին, շնորհակալություն հայտնեց ինստիտուտին գիտական նստաշրջանը կազմակերպելու համար, խոսեց գեկուցողների մասին, կանգ առավ ամեն մեկի վրա առանձին-առանձին, նշելով, թե ինչն էր ամենաէականը յուրաքանչյուրի խոսքի մեջ”²⁶, – գրում է Ռ. Ջարյանը:

Ա. Խաչատրյանի խորհուրդները կարևոր նշանակություն են ունեցել Արվեստի ինստիտուտի երաժշտագիտական հոտագոտությունների համար: “Լավ կլինի, եթե արևելյան երաժշտության մասնագետներ պատրաստեք: Ռուսականը գիտենք, եվրոպականը՝ նույնպես: Արևելյանը չգիտենք: Լավ կլինի, եթե արաբական, թուրքական, պարսկական երաժշտության մասնագետներ ունենանք: Գուցե այն ժամանակ հայ երաժշտության մեջ այնպիսի կողմեր պարզվեն, որոնց գոյությունը չի ենթադրվել անգամ: Ես խոստացա մտածել այդ մասին ու երբ մեր հաջորդ հանդի-

²⁵ Տե՛ս Մ. Մ ա ն ու կ յ ա ն. Գիտական նստաշրջաններ. – ՊԲՀ, 1974, - 4, էջ 254:

²⁶ Ռ. Ջ ա ռ յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 303–304:

պումներից մեկին ասացի, թե առաջին քայլն արված է՝ ունենք պարսկական երաժշտության գծով խորացող ասպիրանտ, շատ ուրախացավ²⁷:

Նկատենք, որ խոսքը, ամենայն հավանականությամբ, ներկայումս արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Լիլիթ Երնջակյանի մասին է, ով 1982-ին Տաշքենդի Համգայի անվան արվեստագիտության ինստիտուտում, Ուզբեկական ՄՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, Բ. Ասաֆնի մրցանակի դափնեկիր, արվեստագիտության դոկտոր Տամարա Վիզգոյի գիտական ղեկավարությամբ պաշտպանեց թեկնածուական ատենախոսությունը՝ «Մուղամաթի արվեստը հայ-իրանական երաժշտական կապերի տեսանկյունից» թեմայով և ստացավ արվեստագիտության թեկնածուի գիտական աստիճան:

Բոլորելով իր հիմնադրման 15-ամյակը՝ 1973-ին, Արվեստի ինստիտուտը մշակում է իր հետագա զարգացման կարևորագույն փաստաթուղթը՝ «Արվեստի ինստիտուտի գիտահետազոտական աշխատանքների քսանամյա հեռանկարային ծրագիրը», որտեղ մի կողմից ամփոփվում է արվեստի տարբեր ասպարեզներում արվեստագիտական ուժերի կատարած աշխատանքը, մյուս կողմից՝ ըստ բնագավառների ուրվագծվում գիտական այն ճանապարհը, որով ընթանալու էր Արվեստի ինստիտուտն իր գործունեության հետագա քսանամյակում: Ծրագրում կարևորվում է հայ ժողովրդական, գուսանաաշուղական և հոգևոր երաժշտության ու Անդրկովկասի և Մերձավոր Արևելքի երկրների ժողովրդական երաժշտության փոխազդեցությունների ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը²⁸:

Փաստորեն, հենց Ա. Խաչատրյանի խորհրդով երաժշտական արևելագիտությունը դարձավ և այսօր էլ հանդիսանում է ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի երաժշտագիտական կարևոր ուղղություններից մեկը:

«Արվեստի ինստիտուտի գիտահետազոտական աշխատանքների քսանամյա հեռանկարային ծրագիրը» հայ երաժշտագիտության խնդիրներից էր համարում՝ շարունակել և ավարտել Կոմիտասի երկերի ժողովածուի գիտական հրատարակությունը 12 հատորով, ձեռնամուխ լինել Տիգրան Չուխաճյանի և Արամ Խաչատրյանի երկերի ժողովածուների հրատարակությանը²⁹:

Ու թեև Ա. Խաչատրյանի Երկերի ժողովածուն 24 հատորով հրատարակվեց Մոսկվայում, սակայն Արվեստի ինստիտուտի երաժշտագետների ջանքերով կոմպոզիտորի մահից երկու տարի անց հրատարակվեց Ա. Խաչատրյանի հողվածների ժողովածուն, որը կազմել և խմբագրել էին Մարգարիտ Տեր-Սիմոնյանը և Յա-

²⁷ Նույն տեղում, էջ 298:

²⁸ Տե՛ս Ա. Ա ս ա տր յ ա ն. ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ – 50, Երևան, 2010, էջ 72:

²⁹ Տե՛ս Նույն տեղում:

կով Խաչիկյանը³⁰:

Արվեստի ինստիտուտի երաժշտագետներն իրենց կարևոր խոսքն են ասել խաչատրյանագիտության ասպարեզում: Այսպես՝ 1980-ին ՀԽՍՀ ԳԱ հրատարակչությունը լույս ընծայեց հայ երաժշտագիտության մեջ դեռևս առաջին քայլերը կատարող Մարգարիտա Ռուխկյանի անդրանիկ՝ «Հայկական սիմֆոնիա: Հետազոտական ակնարկներ»³¹ գիրքը (ռուսերեն), որտեղ տրված է հայ սիմֆոնիկ երաժշտության զարգացման ուղին, բուռն վերելքն ապահովող ակունքներն ու արմատները: Հեղինակն առանձին ակնարկով ներկայացրել է Ա. Խաչատրյանի Առաջին սիմֆոնիան՝ հայկական սիմֆոնիզմի հիմնաքարը: Մ. Ռուխկյանը նկատում է. «Առաջին սիմֆոնիայի հիմնական նշանակությունն այն է, որ Խաչատրյանն այս ստեղծագործության մեջ հստակորեն սահմանում է ազգային-ինքնաստիպ սիմֆոնիզմի առավել բնորոշ գծերը»³²:

Ի դեպ, Ա. Խաչատրյանի մասին Մ. Ռուխկյանի առաջին հոդվածը լույս էր տեսել 1969 թվականին «Սովետական արվեստի» 11-րդ համարում՝ «Արամ Խաչատրյան. իմ աշակերտները՝ իմ երկրորդ կյանքը» վերնագրով: Հոդվածին, որը լուսաբանում էր կոմպոզիտորի մանկավարժական գործունեությունը, արձագանքում է Ա. Խաչատրյանը: Երիտասարդ երաժշտագետին 1969 թ. հուլիսի 20-ին հասցեագրած նամակում կոմպոզիտորը գրում է. «Միրելի Ռիտա,

Ներեցեք, պատասխանն ուղացնում եմ:

Ամեն ինչ հրաշալի էք գրել: Աննշան դիտողություններ ունեմ: Ես նույնիսկ չէի սպասում Ձեզնից այդպիսի գեղեցիկ լեզու և նուրբ դիտողություններ»³³: Այնուհետև կոմպոզիտորը խորհուրդ է տալիս. «Խաչատրյանի գործ» թղթապանակ սարքեք, այնտեղ դրեք այս ծանրակշիռ աշխատանքը: Գուցեև աստիճանաբար գիրք կազմեք իմ մասին: Ես այն աշխատանքն եմ համարում լավ, որտեղ նոր, մինչ այժմ իմ մասին անհայտ բաներ եմ իմանում: Այդպես ընթերցեցի Ձեր այս աշխատանքը»³⁴:

Ու թեև Մ. Ռուխկյանն այդպես էլ ամբողջական գիրք չգրեց մեծ կոմպոզիտորի մասին, սակայն շուտով՝ «Սովետական արվեստի» 1973 թ. 5-րդ համարում լույս է տեսնում նրա «Երրորդը...» վերնագրով հոդվածը՝ նվիրված կոմպոզիտորի մեկմասնի Երրորդ սիմֆոնիային (1947, Սիմֆոնիա-պոեմ, C-dur)՝ գրված նվագախմբի եռակի կազմի, 15 մենակատար շեփորների և երգեհոնի համար:

³⁰ А. Х а ч а т у р я н. О музыке, музыкантах, о себе. Сборник статей (сост.-ред. М. П. Тер-Симонян, Я. И. Хачикян). Ереван, 1980.

³¹ М. Р у х к я н. Армянская симфония. Исследовательские очерки (отв. ред. К. Э. Худабашян). Ереван, 1980.

³² Նույն տեղում, էջ 28:

³³ Ա. Խ ա չ ա տր յ ա ն. Նամականի, էջ 301:

³⁴ Նույն տեղում, էջ 302:

Հետագայում ևս Ա. Խաչատրյանի ստեղծագործության ուսումնասիրությունը շարունակեց գտնվել արդի հայ երաժշտության հետազոտողի գիտական հետաքրքրությունների կենտրոնում: Եվ մի շարք արժեքավոր հոդվածներից³⁵ ու զեկուցումներից հետո 2003-ին հենց Մ. Ռուխկյանը պիտի կազմեր ու գրեր Արամ Խաչատրյանի նամակների ժողովածուի առաջաբանը³⁶, հեղինակեր “Արամ Խաչատրյանի կինոերաժշտությունը” խտասայիկի բուկլետը³⁷ և Ա. Խաչատրյանի տուն-թանգարանի բուկլետը³⁸:

Խաչատրյանագիտության մեջ կարևոր հանգրվան դարձան Գ. Գյոդակյանի “Традиционное и новаторское в музыке А. Хачатуряна” և “Արամ Խաչատրյանը և XX դարի երաժշտությունը” հոդվածները: Քննության առնելով կոմպոզիտորի հարմոնիկ լեզվի առանձնահատկությունները՝ Գ. Գյոդակյանը եզրակացնում է. “Արևելյան լադային կառուցվածքների ու քրոմատիկ տոնայնության միաձուլումը Ա. Խաչատրյանի ստեղծագործության մեջ գտնում է ինքնատիպ և զարմանալիորեն վառ մարմնավորում: Եվ միշտ այն հանդես է գալիս որպես օրգանական սինթեզ, անքակտելի ամբողջություն, որտեղ մեղեդու արևելյան կերտվածքը բացահայտում է քրոմատիկ տոնայնությունը և ինքն էլ բացահայտվում նրա միջոցով”³⁹:

Խաչատրյանագիտության մեջ իրենց ուրույն խոսքն են ասել Կարինե Խուրաբաշյանը, Մարգարիտ Տեր-Սիմոնյանը, Աննա Արևշատյանը, Անահիտ Գրիգորյանը, Նազենիկ Սարգսյանը և տողերիս հեղինակը:

* * *

Հայաստանում 1984 թ. լայնորեն նշվեց Ա. Խաչատրյանի ծննդյան 80-ամյա հոբելյանը: Տարվա ընթացքում հանրապետության ողջ տարածքում տեղի են ունենում նշանակալի իրադարձությանը նվիրված համերգներ, հանդիսավոր նիստեր և տոնական այլ միջոցառումներ: Հանդիսությունների շարքում կարևոր ու նշանա-

³⁵ М. Рухкян. Идея формы или миф армянского симфонизма (к 100-летию Арама Хачатуряна). – «Вестник общественных наук» АН АрмССР, 2003, 13, с. 143–149; Ն ու լ յ ն ի՝ Идея формы или миф армянского симфонизма. – Третий международный симпозиум и фестиваль СК Армении «Арам Хачатурян и музыка XX века». Сб. докладов. Ереван, 2003, с. 85–91; Ն ու լ յ ն ի՝ Арам Хачатурян открывает новое видение. – Арам Хачатурян и современный мир. Сб. статей. Ереван, 2014, с. 59–65 և այլն:

³⁶ Ա. Խաչատրյան. Նամակների (կազմ.՝ Գ. Ա. Հարությունյան, Մ. Ա. Ռուխկյան, Ա. Ա. Փահլևանյան, խմբ.՝ Ա. Ա. Փահլևանյան, ծանոթ. և մեկնաբ.՝ Մ. Ռուխկյան, Ա. Փահլևանյան), Երևան, 2003, 152 էջ:

³⁷ CD. Арам Хачатурян. Киномузыка. 2005, 50 с. (Текст на русском и армянском яз.).

³⁸ Буклет “Дом-музей имени Арама Хачатуряна”. Ереван, 2002.

³⁹ Г. Геодакян. Пути формирования армянской музыкальной классики. Традиционное и новаторское в музыке А. Хачатуряна. Ереван, 2006, с. 242.

կալի հանգրվան դարձավ երաժշտական արվեստի տոնը, որը կայացավ Երևանում 1984 թ. հունվարի 23–25-ը:

Հունվարի 23-ին ՀԽՍՀ ԳԱ դահլիճում գումարվում է գիտական նստաշրջան, որը կազմակերպել էին Հայկական ՄՍՀ կուլտուրայի մինիստրությունը, ՀԽՍՀ ԳԱ արվեստի ինստիտուտը, Հայաստանի կոմպոզիտորների միությունը և Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիան: Նստաշրջանը բացում է ՀՄՍՀ - ԳԱ արվեստի ինստիտուտի դիրեկտոր, ՀԽՍՀ ԳԱ թղթակից անդամ Ռ. Ջարյանը, գեկուցումներով հանդես են գալիս Մ. Հարությունյանը (“Ա. Խաչատրյանն իր նամակների լույսի ներքո”), Գեորգի Տիգրանովը (“Ա. Խաչատրյանը և արդիականությունը”), Նիկողոս Թահմիզյանը (“Ա. Խաչատրյանի երաժշտական աշխարհի ազգային տարրերը”), Գայանե Չեքոտարյանը (“Ա. Խաչատրյանը և ժամանակակից պոլիֆոնիայի պրոբլեմները”), Անահիտ Գրիգորյանը (“Ա. Խաչատրյանի կոմպոզիտորական դպրոցը”), Մարգարիտա Ռուխկյանը (“Ա. Խաչատրյանի մանկավարժական սկզբունքները”), Ռաֆֆի Խարաջանյանը (“Արամ Խաչատրյանը և լատվիական երաժշտությունը”) և Վիկտոր Յուզեֆովիչը (“Ա. Խաչատրյանը և սովետական կոմպոզիտորական ստեղծագործությունը”):

Հունվարի 24-ին Երևանում բացվում է Ա. Խաչատրյանի տուն-թանգարանը, որի ստեղծումը հարգանքի տուրք էր ականավոր կոմպոզիտորի հիշատակին: “Այս թանգարանը, – նշեց ՄՍՀՄ կոմպոզիտորների միության վարչության նախագահ Տ. Ն. Խրեննիկովը, – ստեղծվել է այնպիսի խնամքով և սիրով, որ անհնար է առանց արցունքն աչքերին քայլել նրա սրահներով ու ծանոթանալ նրա ցուցանմուշներին: Թույլ տվեք մեր երկրի երաժշտական հասարակայնության անունից խորին երախտագիտություն հայտնել հանրապետության կուսակցական և խորհրդային ղեկավարությանը՝ նման թանգարանի ստեղծման համար: Այստեղ երկյուղածությամբ կայցելեն ոչ միայն երաժիշտները, այլև, անկասկած, բոլոր նրանք, ում համար թանկ է և ում ուրախություն է պարզում ականավոր կոմպոզիտորի՝ Արամ Խաչատրյանի ստեղծագործությունը”⁴⁰:

Այսօր քչերին է հայտնի, որ Ա. Խաչատրյանը ցանկանում էր, որպեսզի իր թանգարանն ստեղծվի ՀՄՍՀ ԳԱ արվեստի ինստիտուտին կից: Այսպես՝ 1977 թ. հուլիսի 25-ին Մոսկվայից Ռ. Ջարյանին հասցեագրված նամակում կարդում ենք. “... ինձ թվում է, որ այդ տուն-թանգարանը պիտի լինի Գիտությունների ակադեմիայի արվեստի ինստիտուտին կից: Կա կարծիք, որ տուն-թանգարանը պիտի Հայկական ՄՍՀ կուլտուրայի մինիստրությանը կամ Հայաստանի կոմպոզիտորների միությանը կից գոյություն ունենա:

Ես կարծում եմ, որ տուն-թանգարանը ոչ միայն թանգարան պիտի լինի, այլ նաև

⁴⁰ “Вестник Союза композиторов Армении”, 1984, № 1, январь-июнь, с. 5–6.

մի տեղ, ուր գիտական աշխատանք կատարվի, այն էլ ոչ միայն իմ ստեղծագործության վերաբերյալ, այլ՝ ընդհանրապես: Իսկ “ընդհանրապեսն” իր մեջ շատ բան կարող է ներառել իմ պատկերացումով դա տարողունակ ըմբռնում է”⁴¹:

Ու թեև կոմպոզիտոր-ակադեմիկոսի տուն-թանգարանը չստեղծվեց Արվեստի ինստիտուտին կից ու չդարձավ գիտական ուսումնասիրությունների կենտրոն, ինչպես պատկերացնում էր Ա. Խաչատրյանը, սակայն խիստ խորհրդանշական է, որ այսօր ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի www.arts.sci.am ինտերնետային կայքի այցելուին ողջունում է կոմպոզիտորի հանրահայտ Վալսը՝ 21-ամյա Մ. Յու. Լեբմոնտովի “Դիմակահանդես” դրամայի համար գրված երաժշտությունից, որը դարձավ դրամատիկական թատրոնում Խաչատրյանի ստեղծագործական գագաթնակետը: Այս առիթով նշենք, որ “Դիմակահանդեսի” պրեմիերան տեղի ունեցավ 1941-ի հունիսի 21-ին, Մոսկվայի Ե. Վախթանգովի անվան թատրոնում: Ու թեև պրեմիերայի հաջորդ օրն սկսվեց Հայրենական Մեծ պատերազմը, սակայն Վալսը, այդուամենայնիվ, ապրեց ու տարածվեց աշխարհով մեկ:

Հիշենք նաև, որ Ա. Խաչատրյանի քաղաքացիական հոգեհանգստի ժամանակ Մոսկվայի կոնսերվատորիայի Մեծ դահլիճում ՄՍՀՄ պետական սիմֆոնիկ նվագախումբը՝ Եվգենի Սվետլանովի ղեկավարությամբ, նվագում էր հենց այդ Վալսը՝ ներկաներից՝ յուրաքանչյուրին իրականում զգացնել տալով, թե ինչ Մեծ երաժիշտ ենք մենք կորցրել”⁴²:

Վալսը, որպես Ա. Խաչատրյանի երաժշտական հարուստ ժառանգության յուրահատուկ խորհրդանիշ, հնչեց ՀՀ ԳԱԱ հիմնադրման 75-ամյա հորելյանական հանդիսավոր նիստի ժամանակ՝ 2018 թ. հոկտեմբերի 18-ին, Ալ. Մպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի ազգային ակադեմիական թատրոնում, օպերային թատրոնի նվագախմբի կատարմամբ՝ դեռևս Հայաստանում իր կատարողական գործունեության արշալույսին Ա. Խաչատրյանի բարձր գնահատականին արժանացած Մաեստրոյի՝ ՀՀ ազգային հերոս, ԽՍՀՄ ժողովրդական արտիստ, ՀՀ ԳԱԱ պատվավոր դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի գիտական խորհրդի անդամ Հովհաննես Չեքիջյանի ղեկավարությամբ:

Իր ողջ կյանքն ապրելով Մոսկվայում՝ Ա. Խաչատրյանը մշտական սերտ կապի մեջ էր Հայրենիքի և հայ երաժիշտների հետ: Նա իր ջերմ ու հոգատար վերաբերմունքով էապես նպաստել է հայ կոմպոզիտորների մասնագիտական ներուժի դրսևորմանը և զարգացմանը, երիտասարդ տաղանդների բացահայտմանը, օժտված ու հեռանկարային երիտասարդների մասնագիտական աճին: Չափազանցություն չի լինի ասել, որ սովետահայ երաժշտության պատրիարքի ազդեցությունը կրել և նրա քաջալերող ու հովանավորող հզոր ձեռքը զգացել են այդ տասնամ-

⁴¹ Ա. Խաչատրյան. Նամականի, էջ 378:

⁴² В. Ю з е ф о в и ч. Арам Хачатурян. М., 1990, с. 73.

յակներում ստեղծագործական ուղի ոտք դրած բոլոր հայ կոմպոզիտորները:

Մինևույն ժամանակ՝ Ա. Խաչատրյանը մեծապես կարևորել է երաժշտագիտության դերը, մեծ ուշադրություն ցուցաբերել երաժշտագետների հանդեպ, արժևորել ու գնահատել նրանց կատարած գործը, նամակներ գրել, հայտնել իր տեսակետը, վիճել և ոգևորել նրանց: Առհասարակ՝ նա հետևել է երաժշտագիտության զարգացմանը և համոզված եղել, որ պետք է հովանավորել ու առաջ մղել արվեստագիտության այդ ուրույն ճյուղը: Նա իր արժեքավոր խորհուրդներով ոչ միայն ուղղորդել է Արվեստի ինստիտուտի երաժշտագիտական հետազոտությունները (ինչպես տեսանք, մասնավորապես, երաժշտական արևելագիտության օրինակով) և որոշակիորեն պայմանավորել դրանց հետագա ծավալումը, այլև նպաստել ակադեմիական խաչատրյանագիտության կայացմանն ու զարգացմանը, ստեղծել բեղմնավոր համագործակցություն Արվեստի ինստիտուտի և մոսկովյան երաժշտագետների միջև:

Ա. Խաչատրյանը շատ բարձր է գնահատել երաժշտական քննադատությունը՝ գտնելով, որ հայ երաժշտական քննադատությունը զիջում է երաժշտագիտությանը կամ պարզապես գոյություն չունի: Մինչդեռ, նրա կարծիքով, երաժշտական քննադատությունը երաժշտական մշակույթի անբաժանելի մասն է և պատասխանատու է ապագայի առաջ այսօրվա համար: Եվ գուցե դա է պատճառներից մեկը, որ Արվեստի ինստիտուտի երաժշտագետները սկսեցին ակտիվորեն զբաղվել նաև երաժշտական քննադատությամբ՝ նկատի ունենալով Մ. Ռուխկյանի, Կ. Խուդաբաշյանի, Ա. Գրիգորյանի, Ա. Արևշատյանի, Ն. Սարգսյանի, տողերիս հեղինակի և մյուս երաժշտագետների թերթային բազմաթիվ հրապարակումները:

Ա. Խաչատրյանն այն ստեղծագործողներից էր, ով խորապես գիտակցել ու կարևորել է, առհասարակ, արվեստագետ-հետազոտողի դերն ու նշանակությունն արվեստում: Այսօր ՀՀ ԳԱԱ-ն ունի արվեստագիտություն մասնագիտությամբ չորս թղթակից անդամ՝ չորսն էլ արվեստի ինստիտուտի աշխատակիցներն են. տնօրեն՝ արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Արարատ Աղասյանն ու գիտական ստորաբաժանումների ղեկավարները՝ ճարտարապետության դոկտոր, պրոֆեսոր Մուրադ Հասրաթյանը, արվեստագիտության դոկտորներ, պրոֆեսորներ Հենրիկ Հովհաննիսյանն ու Վիգեն Ղազարյանը: Սակայն քչերին է հայտնի այն փաստը, որ ԳԱ կազմում արվեստագետ-հետազոտող թղթակից-անդամ ընտրելու գաղափարը հենց Ա. Խաչատրյանինն է. հենց նա է ՀՍՍՀ ԳԱ պրեզիդենտ Վ. Համբարձումյանին հուշել այդ մասին: “Իմ անկեղծ ուրախությունն էմ հայտնում արվեստագիտության բնագավառում Հայկական ԽՍՀ գիտությունների ակադեմիայի թղթակից անդամի ազատ տեղի մրցույթի հայտարարման կապակցությամբ, մի բնագավառ, որը եր-

կար տարիներ չի ունեցել իր ներկայացուցիչը՝ արվեստագետ-հետազոտողը⁴³։ Եվ պատահական չէ, որ հենց Ա. Խաչատրյանն է առաջարկել Ռ. Ջարյանի թեկնածությունը՝ ՀՍՍՀ ԳԱ թղթակից անդամ ընտրելու համար։

... 1944-ին՝ ՀՍՍՀ ԳԱ հիմնադրումից մեկ տարի անց, արդեն համաշխարհային հռչակ ձեռք բերած Ա. Խաչատրյանն ստեղծեց Հայկական ՍՍՀ պետական հիմնը՝ երգչախմբի և մեծ սիմֆոնիկ նվագախմբի համար գրված վոկալ-սիմֆոնիկ ստեղծագործությունը (բանաստեղծական տեքստը՝ Սարմենի, ռուսերեն թարգմանությունը՝ Ա. Տեր-Հակոբյանի)⁴⁴, որի հնչյունների ուղեկցությամբ է անցել հայ ժողովրդի մի քանի սերունդների կյանքը։ Կոմպոզիտորի պայծառ ու կենսահաստատ երաժշտությամբ է հայ աշխատավորը տարիներ շարունակ կառուցել ու շենացրել հայրենիքը, կերտվել է մեր ժողովրդի ապահով ու բարեկեցիկ կյանքը. աննախընթաց թոփչք են ապրել հայոց գիտությունն ու մշակույթը։

Եվ ամենևին էլ պատահական չէ, որ Ա. Խաչատրյանի հեղինակած հիմնը վերականգնելու հիմնավոր ու համոզիչ առաջարկությամբ ՀՀ երկրորդ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանին 2006 թ. բաց նամակ հղած հայ անվանի գործիչների թվում էին հայրենական գիտության երևելի ներկայացուցիչները՝ ՀՀ ԳԱԱ նախագահ, ակադեմիկոս Ռադիկ Մարտիրոսյանը, ակադեմիկոսներ Վլադիմիր Բարխուդարյանը, Սեն Արևշատյանը, Միլվա Կապուտիկյանը։ Նկատենք, որ հայ նշանավոր մտավորականների կարծիքն են կիսում ոչ միայն ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի երաժշտագետները, ովքեր բազմիցս հանդես են եկել հարցի լուծման անհրաժեշտության և հրատապության հիմնավորմամբ, այլև Հայաստանի շարքային քաղաքացիները, յուրաքանչյուր կիրթ ու հայրենասեր հայ։

Հանրապետության ղեկավարությունն անսաց հայ մտավորականության ձայնին. վարչապետ Անդրանիկ Մարգարյանի՝ 2006 թ. մայիսի 4-ի - 299-Ա որոշմամբ ստեղծվեց հանձնաժողով՝ Մշակույթի նախարար Հասմիկ Պողոսյանի գլխավորությամբ։ Հայտարարվեց մրցույթ, և 5-6 ամիս տևած թեժ քննարկումներից հետո՝ հոկտեմբերի 21-ին, հեղինակավոր հանձնաժողովը, որի կազմում էին նաև Արվեստի ինստիտուտի տնօրեն Արարատ Աղայանն ու տողերիս հեղինակը, փակ (զադտնի) քվեարկությամբ կայացրեց պատմական որոշում՝ մրցույթի 2-րդ փուլ անցած օրհներգի հինգ տարբերակներից 15 կողմ ձայներով, գրեթե միաձայն ՀՀ օրհներգի մրցույթում հաղթող ճանաչվեց Ա. Խաչատրյանի երաժշտությունը և առաջարկվեց ՀՀ կառավարությանը՝ հայտարարել նոր մրցույթ՝ Խաչատրյանի երաժշտության բանաստեղծական տեքստի համար։

⁴³ Տե՛ս Ա. Խաչատրյան. Նամականի, էջ 351։

⁴⁴ Մեկ տարի անց՝ 1945-ին, Երևանում լույս է տեսնում հիմնի Փոխադրությունը երգչախմբի և դաշնամուրի համար, իսկ Պարտիտուրը և Փոխադրությունը փողային նվագախմբի համար հրատարակվում է 1947-ին։

Բայց մասնագետների կարծիքն այս անգամ էլ մերժվեց: Եվ մերժվեց Ազգային ժողովում. պատգամավորները նախընտրեցին “Մեր հայրենիքը”՝ տարակուսանքի մեջ թողնելով մի ամբողջ ժողովուրդ, որն արդեն մտովի տոնում էր խաչատրյանական հիմնի “վերադարձը”: Մակայն ուզում եմ հավատալ, որ ոչ հեռու ապագայում Հայաստանի Հանրապետությունն աշխարհին կներկայանա հայ ժողովրդի հանճարեղ զավակ Արամ Խաչատրյանի լռության մատնված գլուխգործոցի երաժշտությամբ:

АРАМ ХАЧАТУРЯН И НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ
НАУК РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

АННА АСАТРЯН

Резюме

Научно-творческое сотрудничество и личное, человеческое общение между Академией наук Армянской ССР, в частности – Институтом искусств АН АрмССР, и всемирно известным композитором, дирижером, педагогом, общественным деятелем, Героем Социалистического труда (1973), Народным артистом СССР (1954), лауреатом Ленинской (1959) и Государственных (1940, 1943, 1946, 1949, 1968, 1971) премий, академиком АН АрмССР (1963), доктором искусствоведения (1965) Арамом Ильичом Хачатуряном начались еще в 1960-е годы.

Будучи первым и единственным музыкантом-академиком АН Армении, композитор придавал важное значение музыкознанию и уделял большое внимание музыковедам, ценил их работу, переписывался с ними, заводил творческие дискуссии, вдохновлял и поощрял их. Он внимательно следил за развитием армянского музыкознания и был убежден, что нужно постоянно развивать эту самобытную ветвь искусствознания. Своими ценными советами он не только намечал те или иные направления музыковедческих исследований Института искусств (музыкальное востоковедение, музыкальная критика), но и во многом способствовал становлению и развитию академического хачатуряноведения, плодотворному сотрудничеству между Институтом искусств и московскими музыковедами.

Институт искусств АН Армении издал сборник статей «Арам Хачатурян» (1972) и сборник статей композитора «О музыке, музыкантах, о себе» (1980), организовал две научные сессии (1974, 1984), посвященные творчеству композитора, внес весомый вклад в область хачатуряноведения благодаря исследованиям Геворга Геодакяна, Маргариты Рухкян, Карине Худабашян, Маргариты Тер-Симонян, Анны Аревшатын, Анаит Григорян, Назеник Саргсян и автора этих строк.

А. Хачатуряну очень хотелось, чтобы его дом-музей был организован и действовал при Институте искусств АН Армении: об этом свидетельствует, в частности, письмо композитора от 25 июля 1977 года, адресованное директору института Рубену Заряну.

ARAM KHACHATURIAN AND THE NATIONAL
ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

ANNA ASATRYAN

Summary

The scientific-creative cooperation and personal contact between the Academy of Sciences of Armenian SSR, in particular the Institute of Arts of the NAS of Armenian SSR and the world-famous composer, conductor, pedagogue, public figure, the Hero of Socialist Labor (1973), the People's Artist of USSR (1954), the laureate of Lenin (1959) and State Prizes (1940, 1943, 1946, 1949, 1968, 1971), the Academician of the NAS of Armenian SSR (1963), the Doctor of Arts (1965) Aram Khachaturian, began still in the 1960s.

Being the first and the only musician-academician of the NAS of Armenia, the composer gave a lot of importance to the musicology and paid much attention to musicologists, appreciated their work, conducted correspondence with them, organized creative discussions, inspired and encouraged them. He attentively observed the development of Armenian musicology and was sure, that it was a must to constantly develop this original branch of art studies. Thanks to his valuable advice not only did he outline the directions of musicological research of the Institute of Arts (music orientology, musical criticism), but in many ways fostered the formation and development of academic Khachaturian studies, fruitful cooperation between the Institute of Arts and Moscow musicologists.

The Institute of Arts of the NAS of Armenia published a compilation of articles "Aram Khachaturian" (1972) and a compilation of composer's articles "About music, musicians, about myself" (1980), organized two scientific sessions (1974, 1984), dedicated to the composer's oeuvre, had a weighty contribution to khachaturianology thanks to the research of Gevorg Gyodakyan, Margarita Rukhkyan, Karine Khudabashyan, Margarita Ter-Simonyan, Anna Arevshatyan, Anahit Grigoryan, Nazenik Sargsyan and the author of this article.

Aram Khachaturian was eager to see his house-museum founded and working under the Institute of Arts of the NAS of Armenia, in particular the composer's letter from 25th of July 1977, addressed to the director of the Institute Ruben Zaryan, provides the evidence.